

УДК 141.7(7+4)

АМЕРИКАНІЗАЦІЯ ТА ІДЕЯ ЄВРОПИ У ДОСВІДІ КОНСТРУЮВАННЯ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

В.О. Харченко, пошукач кафедри філософії
Національного педагогічного університету імені
М.П. Драгоманова

У статті аналізуються соціокультурні наслідки американізації в Європі, що впливають на конструювання нової соціальної реальності. Розкривається амбівалентний характер американізації та внутрішній діалектичний, а також генетичний взаємозв'язок американської ідеології та ідеї Європи.

Ключові слова: суспільство, американізація, ідея Європи, модернізація, соціальна реальність, інновація, комунікація, глобалізація, ризик.

Ідея Європи, передусім її основні смисли та культурні універсалиї є вагомим чинником конструювання нової соціальної реальності на цьому континенті. Разом з цим об'єднана Європа, євроінтеграційні процеси не залишаються осторонь процесу глобалізації. Взаємозв'язок викликів глобалізації та соціально-перетворюючого потенціалу ідеї Європи все ще залишається недостатньо розкритим. Особливо це торкається взаємодії американізації та ідеї Європи, які утворюють спільний комунікативний простір, де на рівні теоретичної рефлексії здійснюється апробація теоретичних пропозицій щодо нових моделей організації суспільного життя.

Опрацювання цього теоретичного сегменту має спиратись на сучасний дискурс глобалізації та модернізації, передусім в оптиці європейської соціально-філософської думки, яка у сконцентрованому вигляді зберігає смисли ідеї Європи. Розуміння модернізації як американізації критично аналізується у працях Т. Адорно, М. Горкгаймера, В. Лепеніса, М. Михальченко, І. Радіонової, П. Слотердайка та ін. Але

компатибілізм смислів ідеї Європи та експортного варіанту американської ідеології все ще залишається за межами соціально-філософського аналізу.

Метою цієї статті є розгляд взаємодії настанов американської ідеології та смислів ідеї Європи у конструюванні нової соціальної реальності у європейському культурному просторі. Європейська оптика Америки – як супердержави і як специфічного соціокультурного феномену – найбільш розгорнуто представлена в німецькій соціальній філософії. На відміну від концептуалізації Америки як «ворога», поширене в російських публікаціях, в німецькомовних дослідженнях останніх десятиліть пропонується її осмислення у площині становлення нової Європи.

У цьому зв'язку варто зауважити, що цей процес багато дослідників вважають принципово незавершеним. Так, У. Бек вважає завданням німців розбудову Європи (*doing Europe*), зауважуючи, що це вимагає переорієнтації мислення та розуміння європейської ідентичності. При цьому він висуває методологічне застереження: «Той, хто мислить Європу національно, той не здатний розпізнати не тільки дійсність, а й майбутнє Європи. Він знає тільки два способи прочитання європейської політики та інтеграції – або федералізована держава (федералізм), або союз держав (інтергувернементалізм). Обидві моделі є емпірично хибними, вони заперечують саме те, що має значення у дійсності та майбутньому, а саме: про Європу як розрізнення» [2, 237].

Але процедуру розрізнення та її когнітивний результат – встановлення відмінності – неможливо здійснити поза встановленням європейської ідентичності, яка є змінною константою. Цьому багато чому, як зауважує У. Бек, сприяє «радикальна самокритика ЄС» та «інституалізована самокритика європейського шляху Європи до самої себе» [2, 216]. Самокритика є важливою складовою процедури розрізнення через порівняння. Особливо чітко єдність тотожності та розрізнення виявляється у констеляціях, окреслених діалектикою Свого-Чужого. Отже, розглянемо шлях сучасної Європи до самої себе через феномен америка-

нізації. Його поява супроводжується цілим комплексом протилежних емоційних реакцій – від неприйняття і ре сентименту до захвату і визнання, що разом провокує стан збентеження у комунікативному просторі старої, нової та бажаної контр фактичної Європи.

Нагадаємо, що намагання визначити європейську ідентичність на основі протиставлення європейської культури іншим були поширені на початку ХХ століття, коли американська культура потужно заявила про себе, про що свідчить далеко не в останню чергу поява терміну «американізація», який вживався нерідко з діаметрально протилежними ціннісними забарвленнями і переживаннями. У добу глобалізації він вже позначає не тільки інноваційний соціокультурний, економічний та політичний експорт, а й особливості внутрішнього процесу саморозвитку Європи як процесу і як реальності.

Відомий дослідник впливу глобалізації на конструювання нової європейської соціальної та культурної реальності К. Леггеві підкреслює: «Для того, щоб відбулась Європа, недостатньо сховатись у кріпості під назвою «культура». Спроба антиамериканські обґрунтувати політичну ідентичність Європи може завершитись так само ганебно, як і спроба політичних романтиків протиставити німецьку націю Франції» 11. Досвід осмислення конституювання нової соціальної реальності в європейському просторі свідчить, що відмінність не означає виключення, а вимагає неординарних методологічних рішень. Зокрема, К. Леггеві пропонує парадоксальне розуміння ідентичності Європи у добу глобалізації. «У певному сенсі Європа повинна стати більш «американською», щоб бути «європейською» – при цьому обидва полюси, напевне, втратять ще більше своєї субстанції, утворюючи гібридну єдність, яку досить неточно називають «світовою культурою» [6, 11].

Основні смисли ідеї Європи, як буде показано нижче, задають інтерпретаційні схеми феномена американізації. Дещо забігаючи наперед, зазначимо, що за межами західноєвропейських інтерпретацій залишається

заідеологізована версія американізації, поширена в російських соціально-філософських і політологічних публікаціях. У часи «залізної завіси» і білатеральної структури світу радянська та американська ідеології конституювали образ ворога, активно експлуатуючи географічні метафори. Так, метафора Америка, досить віддалена від американської соціальної реальності, протягом усієї історії СРСР послуговувала у комуністичній ідеології позначення світового зла. Змагання з Америкою, намагання довести уявні переваги соціалізму над капіталізмом, як відомо, завершилися крахом, але ці стереотипи і пов'язана з ними політична міфологія зберігаються в офіційній ідеології та риторичі сучасної Росії та в деяких інших країнах з радянським минулим. Вони не відповідають сучасним соціокультурним контекстам і є одним з чинників ізоляції Росії, агресивна саморепрезентація якої не відповідає правилам нового світового порядку.

Схожа, але більш цивілізована реакція на «вторгнення» американської культури на європейський простір була на початку ХХ-го століття, коли соціокультурні трансформації описувались за допомогою поняття «американізації». Тут йшлося передусім про виникнення і поширення масової культури. Ця культура була і залишається предметом критики як європейських, так і американських авторів. Разом з цим ці культурні зрушення були проявом демократизації та модернізації процесу духовного виробництва. Як слушно зауважує В. Флук, американська культура характеризується «пошуками нових культурних форм свого виразу, які б виходили за межі національних та етнічних традицій і були здатними консолідувати різні соціальні та етнічні групи, перетворити їх на нову публіку» [3, 61]. Реалії американського суспільного життя, де тісно переплітались англо- та афроамериканська культури, сприяли створенню принципово культурних синтезів та гібридів, а згодом їх узагальнення стало основою розбудови теорії мультикультуралізму. Не в останню чергу завдяки американізації західно-європейські суспільства почали реагувати на стан світоглядного голоду і культурний песимізм, який набув

теоретичного обґрунтування у неокантіанстві та філософії життя (Л. Клагес, Т. Лессінг, Ф. Ніцше та ін.).

Не зайве також нагадати, що в тогочасній Європі національна культура використовувалась як інструмент для реставрації домодерних форм суспільного життя, бо на захисті закритого суспільства стояла культура, розвиток якої суворо регламентувався національною традицією. [9, 12]. Ця закритість суперечила ідеї Європи. Антиаристократизм американської культури та аристократизм «високої» європейської культури у першій половині ХХ століття розглядались як антиподи, або культури відповідно для низів і для верхівки суспільства.

Отже, первісно, термін «американізація» вживався у європейському просторі як синонім поняття модернізації, при чому не тільки у площині культури, а й у економічних та соціально-політичних рефлексіях. Через це важливого значення набуває методологічна вимога розрізнення двох значень поняття «американізації», які мають свої коди комунікативного підключення до ідеї Європи. В. Флук зауважує у цьому зв'язку: «Треба виділити два значення поняття «американізація». Перше обмежується питанням, яке у добу глобалізації стає все більш вторинним, а саме: якій нації належить матеріальне та духовне виробництво та збут їхньої продукції. Але поняття американізації може також означати зростання домінування певного типу «модерної» культури, тоді воно вказує на той факт, що США є першою послідовно «модерною» нацією, завдяки певній історичній констеляції вони стали носієм і мотором розвитку цієї маніфестації Модерну» [3, 61].

Через це процес американізації в Європі неможливо зупинити. Розглядаючи цей процес з позиції включеного спостерігача, В. Флук констатує: «Нас не американізують. Ми американізуємо самих себе» [3, 70]. До цього європейців змушує ідея Європи, інноваційні імперативи якої увійшли до ідеї Європи. Сучасна європейська соціальна держава як держава благополуччя (Wohlfahrtstaat) багато в чому нав'язана орієнтацією

американського суспільства на процвітання, а політична організація США соціал-демократичній концептуалізації «Сполучених штатів Європи», яка стала праобразом ЄС як нової соціально-політичної реальності.

Американське суспільство і американська економіка тут розглядаються не у своїй емпіричній даності, а як результати соціально-філософської рефлексії, покладеною в основу контрафактичних еталонних моделей розвитку. Безперечно, такі узагальнення потребують аналізу фактологічного матеріалу. Як приклад тут можна навести міркування відомого американського економіста Л. Турова, який зауважує: “Якщо ми порівняємо дві найпотужніші економіки світу, то виявиться, що американська перебуває у напруженому доброму стані, а японська – просто у жахливому. Європейська економіка знаходиться десь поміж цими полюсами. Тому Сполучені Штати повинні виконувати функцію локомотива світової економіки” [1, 5]. США досягли цього насамперед завдяки відкритості усього суспільства до інновацій і ризику. Л. Туров зауважує: “Найбільша різниця між Штатами та Європою полягає у тому, що, коли ми поглянемо на двадцять п’ять найбільших підприємств у США, виявиться, що вісім з них не існували до 1960 р., а сім з’явилися в останні десять років і досягли вже щонайменше десяти мільярдів доларів річного прибутку. В Європі серед перших з двадцяти п’яти немає таких, які б не існували до 1960 р., і немає жодного, яке б почало працювати упродовж останніх десяти років і досягло десяти мільярдів доларів річного прибутку. Ще гірше з цим у Японії. Ця ситуація ілюструє здібності американців до динамічного розвитку, тобто в найважливішому для сучасної економіки аспекті, де вони виявляються кращими від європейців та японців” [1, 6].

Американське суспільство не боїться змін, а його підприємці психологічно готові до ризику. “Ми створили суспільство, – підкреслює Л. Туров, – у якому ніхто не в змозі стримати зміни, незважаючи на те, чи подобаються вони нам, чи ні” [1, 14]. У відомій праці Л.Тулова “Майбутнє капіталізму” проголошується залежність успіху, якого прагне досягти

країна, підприємство, особа, від готовності змінюватися [1, 16]. Але взірцем змін проголошуються США. Досвід США як глобального гравця безперечно є цінним для інших країн, в тому числі і для України, яка вступає на шлях широкомасштабних реформ.

Розуміння американізації як модернізації у глобалізованому світі розкриває її внутрішній генетичний зв'язок з ідеєю Європи. Нагадаємо, що синонімом американізації є вестернізація, тобто визнання причетності до Західної цивілізації. Відомий німецький філософ і культуролог П. Слотердаjk пропонує розглянути цей зв'язок у американології як теорії американізації європейських соціумів та європейській індивідів [10,366]. Він пропонує розглянути це крізь призму американської мрії, у якій сконденсовані смисли і сподівання, завдяки яким американське суспільство стає активним і динамічним соціумом. У цій мрії, представленій як комплекс цілей, передумов їх покладання і умов реалізації він виділяє три блоки. Перший включає у себе смисли, що найбільш узгоджуються зі смисловим осердям ідеї Європи. Це відкритість Америки до Інших та Іншого у вигляді мігрантів, культур, і різного роду інновацій у всіх без винятку сферах суспільного життя. [10, 365]. На цьому ґрунтується ентузіазм людей, охоплених американською мрією, яка на відміну від пасивної замріяності європейських романтиків, орієнтована на успіх, передбає використання сили ініціативи і навіть 2утопічних енергій, необхідних для постійного духовного оновлення і самооновлення. За спостереженнями відомого німецького соціолога Р. Штіхве, Європа і Америка як культурний і соціальний простори конституюються прибульцями. Америка як плавильний казан є сучасною постісторичною країною мігрантів, в той час, як європейський континент історично конституювався переселенцями та біженцями. Р. Штіхве зауважує: «Європа у стратегічному сенсі є результатом інклюзії усіх прибульців до суспільного світу, який раніше визначався структурами Давнього Риму» [12, 79]. Через це поняття гостя і

гостинності в американській та європейській ментальності мають семантичні розбіжності.

Християнська ідея братерства людей, яка стала гаслом Французької революції, актуалізується у добу глобалізації, коли зустрічі з Чужим стають більш інтенсивними, ніж у попередні епохи. Семантика Чужого тісно пов'язана з комплексом смислів, що конституюють ідею Європи – передусім толерантність як європейську універсалію – і мають суспільно-перетворюючий потенціал. Ця семантика має дескриптивно-аналітичний та нормативно-афективний аспекти, дисбаланс між якими може викликати ксенофобію або ксенофілію. Гість (*hostis*) у семантиках давнього Риму – це Чужий здебільшого не запрошений або не знайомий господарям, на відміну від знайомих відвідувачів. Гостинність (*hospitalitas*) має своїм семантичним додатком перебування на чужині. Варто нагадати, що шпиталь до самого 18 ст. в Західній Європі був багатofункціональною установою для надання притулку Чужим. У семантиках Європи, поширених у давньоримському суспільстві, поняття гостя було амбівалентним, означало не тільки гостя, а й ворога. Останнє збереглось до 40-х років ХХ століття. Варто згадати, що символіка Європи в ідеології Третього рейху була підпорядкована її архаїзованій та мілітаризованій міфотворчості, де Європа мислилась як фортеця (*Festung Europa*), яку захищає «сила порядку» (*Ordnungsmacht*) [5, 261]. Щоправда, деякі західні теоретики побоюються реставрації Європи-фортеці (У. Бек, Б. Лібих, П. Слотердаjk) через занадто жорстку політику щодо біженців, потік яких у добу глобалізації незупинно зростає. Американізація означає прагматизацію гостинності, гостю тут надається більше свободи, але й звужуються стандартні вимоги щодо обов'язань господарів дому. Ідея Європи, принаймні декларативно, виключає інструменталізацію людини, американізація гостинності, життєвого світу і світу праці, навпаки, передбачає і навіть схвалює таку інструментальність. Але це, на думку Б. Лібиха цей момент треба розцінювати як вимогу розробки «нових сценаріїв та обрізів

гостинності», де ключовими словами мають бути свобода і безпека [7, 156]. Американській досвід управління міграційними процесами відрізняється від європейських регулятивних політико-правових практик, але цілком узгоджується з ідеєю нової Європи.

Другий блок містить у собі комплекс смислів, пов'язаний з усвідомленням місії Америки у глобалізованому світі. Центральне місце тут, на думку Слотердайка займає положення про «обраність» Америки. «Це слово, – зауважує він, – є американським паролем для дій на світовій арені» [10, 367]. На перший погляд, таке місіонерство суперечить ідеї Європи, політико-правовий блок якої принципово заперечує будь-яке втручання до внутрішніх справ іншої країни, навіть якщо йдеться про їхню демократизацію, модернізацію та емансипацію. Але, як зауважує П. Слотердайк, «обраність є англо-американським виразом суб'єктивності, яка, в свою чергу, є винаходом континентальної Європи; ця суб'єктивність передбачає, що трансатлантичне буття суб'єкту (Subjekt-Sein) криє у собі можливість ... ставати агентом здійснення місії, інтимно визначеної із середини нормального життя» [10, 366]. Рівень активності, готовність ризикувати та здатність виживати у скрутних та екстремальних обставинах відрізняються в американському та європейських соціумах. Про це свідчать також мовні уподобання та стереотипи, наприклад, вживання суперлативів, метафор боротьби і перемоги, спортивної лексики як у світі повсякденності, так і в акціях громадянського суспільства, в сфері публічності. Так, П. Слотердайк пропонує характеризувати американського суспільства через метафору «бойового табору» (Kampflager), а Європу він описує як розважальний та тренувальний табори (Unterhaltungs- und Trainingslager) [11, 29].

Третій блок американської мрії як осердя американської ідеології, за П. Слотердайком, є найбільш віддаленим від ідеї Європи, але також залишається генетично спорідненим з нею. Смисли, що входять до нього, мають психодинамічний характер і розкривають витoki та характер

американського оптимізму, самовпевненості, рішучості, здатності швидко реагувати на проблемні ситуації і досягати успіху, працювати в команді та інституціях громадянського суспільства. П. Слотердайк зауважує: «Якщо висловити в одному реченні полиск і парадоксальність США, то це буде звучати так: «Вони дозволяють силам «історії» виводити себе із «історії». Наступне ж речення пояснює актуальну в наш час спокусу: сили, які дозволяють вислизнути з історії, після цього одразу ж починають знову відкривати для себе «історію»[10, 369].

Безперечно, американізація як досвід позаісторичного буття з великими історичними амбіціями є привабливою для європейців які пройшли школу трансцендентальної та політичної романтики. Власне, сама ідея Європи не тільки у її спотворених версіях як суспільства розважання і суспільства споживання, а й в опціях суспільства ризику надихає на експерименти з історією. Відлуння цих пропозицій проливає світло на природу американського магнетизму і ту специфічну ауру, яка супроводжує американізацію на європейському континенті. Наведемо аргументацію П. Слотердайка щодо цієї особливості американізації як процесу і культурної об'єктивації: «Притягальний для цілого світу шарм Америки походить із психополітичної конституції її «суспільства». Вже починаючи з 18-го століття її мешканцям вдалось створити не-ляйбніанську версію оптимізму, яка і дотепер завжди актуалізується у новий спосіб [10, 369]. Через це американізація у європейських суспільствах відбувається знизу, приваблюючи передусім молодь.

Але цей процес не слід розуміти як лінійний та безперервний. Американізація у Західній Європі завжди йшла пліч-о-пліч з антиамериканізацією. Обидва процеси К. Маазе влучно називає американізованим антиамериканізмом», тобто національними різновидами глобалізованого американізму, який демонструє тенденцію віддалятися від країни свого походження. Цьому не в останню чергу сприяє перетворення англійської мови на *Linguafranka*. Глобальна англійська мова виконує на європейсь-

кому континенті ті ж самі функції, що й латина у добу середньовіччя. Але цим не обмежується її функціональний потенціал. Застосовуючи гегелівську термінологію, можна зробити висновок, що глобальна англійська є зняттям американської англійської, поширення якої було складовою комплексного і багатовимірного процесу американізації.

Це було внеском до конституювання спільної Європи як розміреної комунікації, де лінгво-герменевтичні бар'єри були зведені до мінімуму, що в свою чергу сприяло запобіганню репресивних комунікацій між учасниками цього процесу. Відомий економіст Д. Годевер, автор бестселеру «Реальність починається з мрій. Дещо із життя європейця», констатує: «Для мене англійська мова є ключовою кваліфікацією, одним з малопомітних, але конче необхідних спільних знаменників європейської інфраструктури у секторі освіти та професійної підготовки, а також ринку праці. ... Це та мова, яка вже сьогодні існує як прихована *Linguafranka*. Це прагматично-дипломатична та технічно-утилітаристська англійська. Її можна назвати неоанглійською (*Neo-English*), у цій назві немає нічого принизливого. Ця нео-англійська мова є воротами, через які можна вийти з європейської злиденності» [4, 173].

Наведені аргументи свідчать, що дискурс американізації виходить за свої тематичні рамки. Як у негативному, так і у позитивному аспектах він завжди – латентно або відкрито, пов'язаний з ідеєю Європи і надає потужних імпульсів до критичної ревізії її смислів, розширенню її проблемного поля. Цей дискурс є плідним не тільки у метатеоретичному сенсі, а й у практичній площині як рефлексія перспектив об'єднаної Європи, індикатор інноваційних процесів, без яких неможливо конституювання нової соціальної реальності.

Література

1. Нашою реальністю є світовий ринок. Броніслав Вільдстейн розмовляє з Лестером Туровим// Глобалізація, Європейський Союз та Україна. Незалежний культурологічний часопис. - 2000. - № 19. - С. 5-18.
2. Beck Ulrich. *Der kosmopolitische Blick, oder: Krieg ist Frieden.* –

Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2005. – 289 S.

3. Fluck Winfred. Amerikanisierung und Modernisierung // Transit. Europäische Revue, - N 17– Graz. 1999. – S. 55-71.

4. Goeudevert Daniel. Mit Träumen beginnt die Realität- Aus dem Leben eines Europäers. - Hamburg: Reinbeck Verlag. 2000. – 223 S.

5. Klemperer Victor. LTI. Notizbucheines Philologen. – Leipzig: Reclam. 1970. – 378 S.

6. Leggewie Claus und AG SPoKK. Kulturen der Welt – Weltkultur // Transit Europäische Revue, - N 17. – Graz. 1999. – S. 3-11.

7. Liebich Burkhard. Für eine Kultur der Gastlichkeit.- Freiburg-München: VerlagRarl Alber, 2008.- 260 S.

8. Maase Kaspar. Diagnose: Amerikanisierung // Transit. Europäische Revue. – N 17. – Graz. 1999. – S. 72 - 9.

9. Martynkewicz Wolfgang. Salon Deutschland. Geist und Macht 1900-1945. – Berlin: Aufbau Verlag, 2011. – 617 S.

10. Sloterdijk Peter. Im Weltinnerraum des Kapitals. Für eine philosophische Theorie der Globalisierung. – Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2005. – S.415.

11. Sloterdijk Peter. Reflexionen des nicht mehr Unpolitischen. Dankrede von Peter Sloterdijk zur Entgegennahme des Ludwig-Böhme-Preises. Laudatio // Gumbrecht Hans Ulrich. Wachheit. Von Ludwig Böhme zu Peter Sloterdijk. Berlin: Suhrkamp. 2013 Peter Sloterdijk. – S. 29-64.

12. Stichweh Rudolf. DerFremde. Studienzur Soziologie und Sozialgeschichte. Frankfurt am Main : Suhrkamp. – 2010. – 213 S.

АМЕРИКАНИЗАЦИЯ И ИДЕЯ ЕВРОПЫ В ОПЫТЕ КОНСТРУИРОВАНИЯ НОВОЙ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

В.А. Харченко

В статье анализируются социокультурные последствия американизации в Европе, влияющие на конструирование новой социальной реальности. Раскрывается амбивалентный характер американизации и внутренняя диалектическая, а также генетическая взаимосвязь американской идеологии и идеи Европы.

Ключевые слова: общество, идея Европы, модернизация, ЕС, социальная реальность, инновация, коммуникация, глобализация, риск.

AMERICANIZATION AND IDEA OF EUROPE IN THE EXPERIENCE IN CONSTRUCTION OF A NEW SOCIAL REALITY

V.O. Kharchenko

The article examines the consequences for construction of a new social reality in Europe, caused by transfer of American ideology in the form of

American dream und American way of life into Europe. Are explicated different interpretative possibilities of Americanization to begin of XX- and XX1-th centuries. The process of European integration is regarded as stimulated by claims and proposition of the Americanization. The program of doing Europe was developed under the influence of American innovations in the all spheres of social and cultural life. Are analyzed ambivalence, substantial and dialectical connections between intellectual foundation of Americanization and Idea of Europeas an actualizing the concept of mobility and active society in the new social and cultural contexts. In the field of the non-repressive communication the Americanization reveals the hidden senses of the European idea which can contribute to modernization and are taking part in the construction of a new social reality.

Key words: society, Americanization, the idea of Europe, modernization, social reality, innovation, communication, globalization, freedom, risk.
